

منبع‌شناسی قرآن و سیاست*

غلامرضا بهروزلک** و محمد علی قاسمی***

چکیده

این نوشتار به معرفی کتابی‌های مرتبط با مباحث میان‌رشته‌ای قرآن و سیاست اختصاص دارد که برخی از آنها تفاسیری هستند که با گرایش سیاسی نوشته شده‌اند و برخی دیگر تک‌نگاره‌هایی هستند که به یکی از موضوعات سیاسی از منظر قرآن پرداخته‌اند و تعدادی دیگر به نقد برخی از موضوعات علوم سیاسی از دیدگاه قرآن اختصاص دارد و پاره‌ای به گونه‌ای دیگر با موضوع سیاست و قرآن به صورت میان‌رشته‌ای ارتباط دارند، به هر رو این منابع از ارزش و اعتبار یکسانی برخوردار نیستند و شرح اختصاری هر یک می‌تواند زمینه مناسبی را برای مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن و سیاست فراهم آورد، در این پژوهش بخشی از راه شناخت کتاب منبع این گرایش را برای محقق، طی می‌نماید؛ در راستای دست‌یابی به این هدف، کتاب‌شناسی این نوشتار تا حدی به روش توصیفی انجام می‌پذیرد تا اثر گذار و زمینه بهره‌مندی بیشتری را از مطالب کتاب‌های یادآوری شده، فراهم سازد.

واژگان کلیدی: قرآن، سیاست، منبع‌شناسی، کتاب‌شناسی میان‌رشته‌ای.

* تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۶/۳ و تاریخ تأیید: ۱۳۹۴/۱۰/۲.

** استادیار دانشگاه باقرالعلوم قم: behroozlak@gmail.com

*** دانش‌پژوه دکتری قرآن و علوم - گرایش علوم سیاسی (نویسنده مسئول):

ghasemimohammad110@gmail.com

مقدمه

اگر چه مباحث میان رشته‌ای قرآن و علم، سابقه‌ای دیرین دارد، اما پژوهش‌های مربوط در گرایش قرآن و سیاست از قدمت زیادی برخوردار نیست، بلکه می‌توان آن را از مباحث نو ظهور به شمار آورد. با این حال، در همین زمان نه چندان طولانی، مقالات، کتاب‌ها و سایت‌هایی در این زمینه پدید آمده‌اند که شناخت و دستیابی به آنها برای پژوهشگران این گرایش و رشته‌های مرتبط ضرورتی انکارناپذیر است. در نوشتار حاضر فقط به کاوش درباره کتاب‌هایی می‌پردازیم که به گونه‌ای مربوط به قرآن و سیاست است.

باید توجه داشت که کتاب‌های یاد شده در این پژوهش از ارزش علمی یکسانی برخوردار نیستند و یادآوری و توصیف اختصاری آنها به معنای تأیید و لزوماً درجه علمی آنها نیست، بلکه به این هدف گرد آمده‌اند که قرآن پژوهان به طور عموم و محققان عرصه قرآن و سیاست به طور خصوص از آنها بهره گیرند و بر غنای علمی پژوهش‌های خویش افزایند. البته این کتاب‌شناسی گام نخست در این زمینه است و کاستی آن می‌تواند توسط دانشوران قرآن و سیاست تکمیل شود.

نخست. تفاسیر با گرایش سیاسی

۱- تفسیر المنار (تفسیر القرآن العظیم)

شناسه: محمد عبده، تفسیر القرآن العظیم، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۳ق. نام این تفسیر آن گونه که روی جلد آن ثبت شده، «تفسیر القرآن العظیم» است که موسوم و مشهور به «تفسیر المنار» می‌باشد. این تفسیر ناتمام به انشای شیخ محمد عبده (م. ۱۳۲۳ ق) و املائی رشید رضا (م. ۱۳۵۴ق) با گرایش اجتماعی، تربیتی و جهت‌گیری سیاسی نگاشته شد. نویسنده به مشکلات مسلمانان در عصر خود توجه دارد و علل عقب‌ماندگی جامعه اسلامی را بررسی می‌کند و ساختن جامعه‌ای قوی در سایه برانگیختن امت اسلامی به انقلاب قرآنی علیه اوضاع عصر را ضروری می‌داند.

برخورد درست علمی با زندگی، عنایت کامل به تأمین اسباب و علل تمدن اسلامی، برخورد با دشمنان، پاسخ‌گویی به تهاجم و شیبخون فکری استعمار علیه اعتقاد، تاریخ، تمدن و بزرگان اسلامی و ابطال ریشه‌ای تفکر آنان با ادله علمی و حقایق تاریخی از دیگر ویژگی‌های این تفسیر است.

۲- فی ظلال القرآن

شناسه: سید بن قطب ابراهیم شاذلی، *فی ظلال القرآن*، بیروت: دارالشروق، ۱۴۲۵ق.
این کتاب اثر سید ابن قطب ابراهیم شاذلی (م: ۱۳۸۶ق) و یکی از تفاسیری است که با
گرایش سیاسی و اجتماعی و با هدف احیای نهضت اصیل اسلامی نگاشته شده است. برخی
از اهداف سید قطب عبارت است از:

۱. پر کردن شکاف عمیق بین مسلمانان عصر وی و قرآن؛
۲. شناساندن رسالت علمی - سیاسی قرآن؛
۳. تبیین غیرت دینی و روحیه جهادگری مورد نظر قرآن؛
۴. تربیت اسلامی و قرآنی مسلمانان؛
۵. نشان دادن راه‌های وحدت به مسلمانان.

۳- تفسیر التحریر و التنویر

شناسه: محمد بن طاهر بن عاشور، *تفسیر التحریر و التنویر*، تونس: دار سحنون، ۱۹۹۷م.
شیخ محمد طاهر (ابن عاشور) (م. ۱۳۹۳ق) نویسنده این تفسیر است. وی گرایش عقلی
متناسب با نهضت علمی عصر را برگزیده و از سطحی نگری پرهیز کرده است. تفسیر وی
بیشتر به مسائل تربیتی، اخلاقی، اجتماعی، سیاسی می‌پردازد و با توجه به نیاز روز و مسائل
مطرح شده میان نسل جوان، به تفسیر و تبیین آیات و ارائه راه حل مشکلات حاضر در سایه
رهنمودهای قرآن می‌پردازد.

۴- التفسیر الکاشف

شناسه: محمد جواد مغنیه، *التفسیر الکاشف*، قم: مؤسسه دارالکتاب الاسلامی، ۱۴۲۵ق.
شیخ محمد جواد مغنیه (م. ۱۴۰۰ق) از علما و مبارزان لبنان نویسنده الکاشف است.
روحیه ضد صهیونیستی قوی او در نوشته‌هایش نمایان است. با توجه به اینکه مغنیه خود
مناصب حکومتی داشت و از منادیان تقریب مذاهب بود، تفسیرش نیز در جهت تقریب و
وحدت اسلامی نگاشته شده است. وی تفسیر تک جلدی دیگری به نام «صیین» دارد.

۵- من وحی القرآن

شناسه: محمد حسین فضل الله، *من الوحي القرآن*، بیروت: دار الملائک، ۱۳۹۹ق.
تفسیر «من الوحي القرآن» یک تفسیر تربیتی، اجتماعی، همراه با گرایش حکومتی و سیاسی است که در ۲۵ مجلد چاپ شده است. البته جلد ۲۵ آن به فهرست موضوعات تفسیری اختصاص دارد. نویسنده این تفسیر می‌خواهد کار سید قطب در «فی ظلال القرآن» را در تفسیرش احیا کند و می‌کوشد برای تحقق خلافت خدا بر زمین، بین انسان و محیط طبیعی و اجتماعی او سازگاری برقرار نماید.

۶- تفسیر نمونه

شناسه: آیت الله ناصر مکارم شیرازی و همکاران، *تفسیر نمونه*.
با توجه به مقدمه این تفسیر، این اثر توسط گروهی از نویسندگان و محققان زیر نظر آیت الله مکارم شیرازی نوشته شده است. در این تفسیر توجهی خاصی به مسائل سازنده زندگی مادی و معنوی، به ویژه مسائل اجتماعی، شده است.
به مناسبت آیات مربوط به امور سیاسی به تفسیر سیاسی پرداخته است، بلکه می‌توان گفت این تفسیر با گرایش اجتماعی - سیاسی نوشته شده است.

۷- تفسیر المراغی

شناسه: احمد مصطفی المراغی، *تفسیر المراغی*، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۹۸۵م.
تفسیر مراغی جنبه اجتماعی، اخلاقی و تربیتی همراه با گرایش سیاسی دارد. از ویژگی‌های این تفسیر بیان مشکلات جوامع و علل انحطاط دولت‌های اسلامی است. نویسنده که به منشأ دردها و اسباب درمان آنها آشناست، در تفسیر خود به علاج و ریشه‌کنی آنها در سایه قرآن توجه دارد. وی در جای جای مسئولان حکومتی را مورد خطاب قرار می‌دهد و خود خواهان اصلاحات و انقلاب علیه موانع این تفسیر، پیشرفت اسلام و مسلمانان است.

دوم. کتاب‌هایی با موضوع قرآن و سیاست

۸- خطاب سیاسی فی القرآن؛ السلطه و الجماعه و منظومه القيم

شناسه: عبدالرحمن الحاج، *خطاب سیاسی فی القرآن*، بیروت: نشر الشبكة العربیه للأبحاث و النشر، ۲۰۱۲م.

این کتاب توسط عبد الرحمن الحاج در سه قسم و شش فصل ارائه شده است. در مقدمه به بحث از رابطه خطاب و سیاست و قرآن پرداخته شده است. بخش نخست با عنوان «بناء الجماعة السياسية» تدوین شده است که خود دارای دو فصل با عناوین «البنية المفهومية للجماعات» و «التكوين (بناء الجماعة)» است. بخش دوم به بحث از نظریه سیاسی می‌پردازد که این بخش نیز دارای دو فصل است. فصل نخست با عنوان «فی مواجهة النموذج القائم» و فصل دوم آن در «النموذج (نظام الامر)» آورده شده است. نویسندگان با انتخاب «القیمة السياسية» برای بخش سوم آن را در دو فصل ویژه با عنوان «القيمة السياسية العليا» و «سلم القیمة السياسية» سامان داده و در پایان با یک خاتمه به جمع‌بندی مباحث پرداخته است.

۹- اصول الفکر السياسي فی قرآن المکی

شناسه: عبد القادر حامد تیجانی، *اصول الفکر السياسي فی قرآن المکی*، ترجمه و تعلیق مهران اسماعیلی و مشتاق الحلو؛ قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۹ ش. نویسنده این کتاب اهل سودان و فارغ‌التحصیل رشته علوم سیاسی از دانشگاه لندن در سال ۱۹۸۹ م. است. هم‌اکنون استاد رشته علوم سیاسی در دانشگاه خرطوم می‌باشد. این کتاب از سلسله رساله‌های دانشگاهی است که از طرف مؤسسه «المعهد العالمی للفکر الاسلامی» برای نخستین بار در سال ۱۹۹۵ م. در اردن از طرف انتشارات «دارالبشیر للنشر و التوزیع» منتشر شد.

دکتر تیجانی در این کتاب با رویکرد جدیدی، فلسفه سیاسی اسلام را در دوران مکه از طریق آیات و سوره‌های مکی به بحث می‌گذارد و برخلاف ایده غالب که دین در دوران مکه را دین اعتقادی و فردی و غیرسیاسی تلقی کرده، معتقد است اصول اندیشه سیاسی اسلام در مکه بیان شده است.

نویسنده آگاهانه برای پرهیز از ورود به مباحث جزئی و فروع فقهی و دانش‌های تجربی حوزه مطالعاتی خود را در زاویه فلسفه سیاسی متمرکز می‌کند و به مباحث کلان می‌پردازد تا نشان دهد «ادله» فراوانی وجود دارد که برخلاف اعتقاد بسیاری از نویسندگان، دوران مکه دوران دین فردی و اعتقادی محض نیست بلکه دوران چالش انقلابی پیامبر اکرم ﷺ با سران قریش برای ایجاد قدرت سیاسی و حاکمیت الهی در مکه بوده است. در مورد اصطلاح «قرآن مکی» می‌گوید: مقصود آن بخش از قرآن است که قبل از هجرت به مدینه نازل شده است، خواه در درون مکه باشد و یا خارج از آن.

نگارنده تصریح می‌کند که تمرکز بحث اصول فکر سیاسی در خصوص دوران مکه به معنای نادیده انگاشتن و یا نفی دوران مدینه نیست.

۱۰- سیاست و حکومت در قرآن

شناسه: کاظم قاضی زاده، سیاست و حکومت در قرآن، قم: نشر پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۴ ش.

این کتاب که پایان نامه دکتری بوده، دارای نُه فصل به قرار ذیل است: مبانی حکومت اسلامی از نگاه قرآن؛ مشروعیت حکومت عصر پیامبران و امامان معصوم (علیهم‌السلام)؛ مشروعیت حکومت (عصر غیبت)؛ شیوه تصمیم‌گیری‌های کلان حکومتی از دیدگاه قرآن؛ شرایط، وظایف و اختیارات و رئیس و کارگزاران دولت اسلامی؛ حقوق و آزادی سیاسی؛ عدالت اجتماعی؛ روابط خارجی دولت اسلامی؛ نتیجه‌گیری و تحلیل.

سوم. کتاب‌های مبانی و اصول سیاسی قرآن

۱۱- جستاری در مبانی سیاست مطلوب قرآن کریم

شناسه: محمد صادق کوشکی، جستاری در مبانی سیاسی مطلوب قرآنی، تهران: انتشارات عابد، ۱۳۸۹ ش.

این کتاب با نگاهی نو به دنبال ایجاد مبانی دانش سیاست از دل قرآن است. در اکثر موارد حتی به صرف ارجاع دادن به آدرس آیه استفاده کرده و به دنبال استخراج یک نظام معرفتی از دل آیات بوده است؛ از این‌رو، علاوه بر آیاتی که مستقیماً مسئله ولایت و حکومت را مد نظر قرار داده‌اند، از دل مباحث تاریخی علی‌الخصوص مباحث مربوط به تاریخ انبیا نیز چارچوب کلی بحث خود را کامل کرده است.

۱۲- مبانی معرفتی تفسیر سیاسی قرآن کریم

شناسه: ابو الحسن حسنی، مبانی معرفتی تفسیر سیاسی قرآن کریم، قم: انتشارات پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۳ ش.

این اثر به مثابه درآمدی بر تفسیر سیاسی قرآن پیرامون مفهوم و مبانی تفسیر سیاسی بحث کرده و از مفاهیمی همچون بنیادی سیاسی در قرآن، الگوی خطمشی‌های سیاسی در قرآن و گونه‌شناسی آموزه‌های سیاسی قرآن سخن رانده است.

۱۳- اصول تفکر سیاسی در قرآن

شناسه: محمد زارع قراملکی، *اصول تفکر سیاسی در قرآن*، تهران: کانون اندیشه جوان، ۱۳۸۹ ش. این کتاب در سه بخش با عناوین «اصول مبانی (زیر ساخت‌ها)»، «اصول راهبردی» و «اصول کاربردی (مطابقت فلسفی و اصول راهبردی)» به نگارش درآمده است. در مقدمه این کتاب آمده است: «قرآن منبع و ریشه اصلی شناخت مسائل اسلامی و از جمله اصول تفکر سیاسی در اسلام است. برای به دست آوردن مباحث سیاسی اسلام نخست باید ریشه‌های آن را در قرآن جست‌وجو کرد. قرآن کریم ضمن طرح اصول تفکر سیاسی، اعتقاد و عمل به این اصول و اندیشه‌ها را جزئی از قلمرو وسیع ایمان و بخشی از مجموعه تعالیم اسلام و گوشه‌ای از حیات یک مسلمان می‌شمارد؛ به طوری که جدا کردن اندیشه و عمل سیاسی از ایمان و اسلام و زندگی مسلمان امکان پذیر نیست».

چهارم. کتاب‌های نقش سیاست در تفسیر یا تفاسیر

۱۴- تفسیر سیاسی قرآن در ایران معاصر

شناسه: یوسف خان محمدی، *تفسیر سیاسی قرآن در ایران معاصر*، قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه، ۱۳۸۹ ش. نویسنده این کتاب پس از مقدمه، مباحث خود را در شش فصل چارچوب نظری؛ زمینه‌های فکری و سیاسی و اجتماعی ظهور تفسیر سیاسی قرآن در ایران معاصر؛ مختصات تفسیر سیاسی قرآن در اندیشه سیداسدالله خرقانی؛ مختصات تفسیر سیاسی قرآن در اندیشه رضاقلی شریعت سنگلجی؛ مختصات تفسیر سیاسی قرآن در اندیشه آیت‌الله سیدمحمود طالقانی؛ و نتایج و پیامدهای قرآن‌گرایی سیاسی در ایران معاصر ارائه کرده و با بخشی که به نتیجه‌گیری اختصاص داده، کتاب را خاتمه داده است.

۱۵- تأثیر جریان‌های سیاسی بر تفسیر و مفسران

شناسه: علیرضا رستمی، *تأثیر جریان‌های سیاسی بر تفسیر و مفسران*، قم: موسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۸. ش، ۵۴۴.

در این کتاب، سیره تفسیری پیامبر اسلام ﷺ، اهل بیت علیهم السلام، صحابه و تابعین و نیز میزان تأثیرگذاری سیاست‌های مشرکان، خلفا و بنی‌امیه بر تفسیر و روش تفسیری آنان بررسی شده

است. در این پژوهش، ضمن بررسی تاریخی دوره پیدایش تفسیر در عصر پیامبر ﷺ به اوضاع سیاسی، فرهنگی و اجتماعی حاکم بر آن عصر نیز توجه شده است.

۱۶- زمینه‌های سیاسی اختلاف در تفسیر قرآن

شناسه: مهدی اسماعیلی صدرآبادی، *زمینه‌های سیاسی اختلاف در تفسیر قرآن*. تهران: هفته، ۱۳۹۰ ش.

نویسنده، در این کتاب به بررسی مباحث سیاسی و زمینه‌های سیاسی می‌پردازد که در تفسیر قرآن تأثیر گذار است.

۱۷- سیاست در قرآن

شناسه: سید محسن سیدین، *سیاست در قرآن*، تهران: انتشارات اوامتن، ۱۳۹۱ ش.

۱۸- منشور سیاست از دیدگاه قرآن و عترت

شناسه: محمدرضا باقرپور، *منشور سیاست از دیدگاه قرآن و عترت*، قم: انتشارات براق، ۱۳۸۹ ش.

در این کتاب طی سه بخش، مهم‌ترین مباحث علوم سیاسی و حکومت‌های تطبیقی، و نیز سازمان‌های سیاسی - که زمینه‌های رقابت و سیاست‌گذاری را فراهم می‌سازد - نقد و بررسی می‌شود. در بخش اول با عنوان «نهادهای سیاسی» به مطالعه سرشت دولت، اشکال حکومت و قانون و حکومت مطرح شده و در بخش دوم ذیل «ایدئولوژی‌های سیاسی»، انواع ایدئولوژی‌های راست، چپ، میانه، مارکسیسم و کمونیسم بررسی و تحلیل شده است. در بخش سوم نیز رفتارهای سیاسی در فرآیند سیاسی ایالات متحده آمریکا با این مباحث بررسی می‌گردد: سیاست ملی کشور آمریکا، دیدگاه‌های مردم در عرصه سیاسی، نقش احزاب سیاسی در نظام سیاسی کشور آمریکا، امور اداری و بوروکراسی، و تأثیر علوم و تکنولوژی بر فرآیند سیاسی و سیاست ملی آمریکا.

۱۹- سیاست در قرآن

شناسه: علی اکبر مسعود پور، *سیاست در قرآن*، تهران: سازمان عقیدتی سیاسی ارتش جمهوری اسلامی ایران، دفتر سیاسی، ۱۳۸۶ ش.

پنجم. کتاب‌های چند موضوعی

۲۰- حقوق و سیاست در قرآن

شناسه: محمد تقی مصباح یزدی، حقوق و سیاست در قرآن، قم: مؤسسه آموزشی امام خمینی، ۱۳۷۷ش.
این کتاب ادامه دروس تفسیر موضوعی قرآن است که در سال‌های ۱۳۶۵-۶۶ش در مؤسسه در راه حق ارائه گردیده و توسط حجت الاسلام والمسلمین محمد شهرابی تدوین و نگارش یافته است.
مباحث این کتاب در یک مقدمه و هفت فصل گنجانده شده که مهم‌ترین آنها بدین قرار است:

مباحث بنیادین و مقدماتی در مقدمه عدم جدایی دین از سیاست؛ تعریف قانون و حقوق؛ تفاوت اخلاق و حقوق؛ حق و مفاهیم مشابه آن (شامل حق و ملک، حق و تکلیف، حق و حکم)؛ اشاره به دو معنا از معانی اصطلاحی حقوق (۱. نظام حاکم بر رفتار اجتماعی شهروندان یک جامعه ۲. جمع حق)؛ نسبت میان این دو معنا؛ واژه حق در قرآن و روایات.
در فصل اول به خاستگاه حق و هدف حقوقی جامعه از دیدگاه اسلام و خواستگاه حق از دیدگاه مکاتب غیر الهی و در فصل دوم منشأ اعتبار و ارزش قانون و خواستگاه اعتبار و مشروعیت قانون بررسی شده است. در فصل سوم در زمینه قانون و قانون‌گذاری از دیدگاه قرآن آمده است. فصل چهارم در ادامه بحث قانون و قانون‌گذاری از دیدگاه قرآن، بحث‌هایی درباره ملاک قانون‌گذاری خداوند، لزوم وضع مقررات و احکام از جانب مقامی برتر از انسان، تقسیم احکام به دائمی و غیردائمی، شرایط قانون‌گذار (مجلس شورا یا مشاوران حاکم) در عصر غیبت به تفصیل مطرح شده است.

۱۴۳ فصل پنجم درباره موضوع حکومت، مشتمل است بر مطالبی تحت عناوین نیاز جامعه به حکومت، وظایف حکومت، امتیاز جامعه الهی، ضرورت حکومت از دیدگاه اسلام، شرایط حاکم و زمامدار در قرآن و نقد نظریه عدم نیاز به حکومت. در ادامه انواع حکومت از قبیل حکومت زورمداری (دیکتاتوری)، حکومت مستقیم همه مردم، دموکراسی جدید (حکومت نمایندگان اکثریت) و حکومت اسلامی مطرح شده است.
فصل ششم به نوع چهارم حکومت، یعنی حکومت اسلامی می‌پردازد که این نوع، بهترین

شکل حکومت تلقی می‌گردد. سپس نحوه حکومت اسلام در عصر غیبت تبیین شده و طرحی نو در زمینه تعیین حاکم و دیگر مسئولان حکومت پیشنهاد شده که در نتیجه اجرای آن، آحاد مردم تنها در حیطه تخصص و آگاهی و شناخت خود رأی خواهند داد. در خاتمه بیان این طرح، پانزده وجه امتیاز برای آن ذکر شده است.

ششم. کتاب‌ها در مورد مسائل سیاسی از منظر قرآن و نهج البلاغه

۲۱- تربیت اجتماعی - سیاسی از منظر قرآن و نهج البلاغه

شناسه: منصور رجیبیان و دیگران، *تربیت اجتماعی سیاسی از منظر قرآن و نهج البلاغه*، قم: جامعه المصطفی العالمیه، ۱۳۸۹ ش.

این کتاب موجز در یک مقدمه، سه بخش و یک خاتمه تدوین شده است. در بخش اول به ضرورت و اهداف تربیت اجتماعی - سیاسی از دیدگاه قرآن اشاره شده و تعریف مفاهیم مرتبط با بحث آورده شده است. در بخش دوم اصول و مبانی تربیت اجتماعی - سیاسی از نظر اسلام و قرآن بررسی شده است. در بخش سوم راهکارهای تربیت اجتماعی - سیاسی در قرآن و نهج البلاغه بررسی گردیده در خاتمه نتیجه‌گیری مختصری از مباحث مورد نظر نویسندگان آورده شده است.

۲۲- عوامل سقوط حکومت‌ها در قرآن و نهج البلاغه

شناسه: نصرت الله جمالی، *عوامل سقوط حکومت‌ها در قرآن و نهج البلاغه*، قم: نهایندی، ۱۳۷۸ ش.

در این کتاب، عوامل سقوط حکومت‌ها و انقراض امت‌ها بر شمرده شده و در شرح آنها به قرآن و نهج البلاغه استناد گردیده است. به نظر نویسنده، عدم پیروی از رهبری جامعه، ظلم و بی‌عدالتی، ترک جهاد، تفرقه و اختلاف، استبداد رأی، دنیاگرایی سران امت، عبرت نگرفتن از انقراض امت‌های پیشین، فقر و تهیدستی، برخورد ناشایسته، انداختن بار سنگین به دوش مردم، جلوگیری از حق و گرایش به باطل، عدم شناخت حق از باطل، و دور شدن از رحمت خدا از عوامل سقوط حکومت‌هاست. اغلب مطالب کتاب مستند به آیات، روایات و توضیح و شرح آنهاست.

۲۳- بررسی تطبیقی قرآن و نهج البلاغه در تبیین سیره حکومتی رهبران جامعه

شناسه: اعظم سلطانی، بررسی تطبیقی قرآن و نهج البلاغه در تبیین سیره حکومتی رهبران جامعه، کرمانشاه: دانشگاه رازی، ۱۳۸۹ش.

این نوشتار در صدد است که نظر قرآن و نهج البلاغه را در زمینه سیره حکومتی رهبران جامعه مورد بررسی قرار دهد. در دو فصل نخست کلیات و مفهوم‌شناسی برخی از لغات و اصطلاحات اختصاص یافته است. در فصل سوم به بررسی سیره حکومتی رهبران جامعه در سیاست داخلی پرداخته شده و اصولی همچون آمیختن دینت و سیاست، رعایت اصول اخلاقی، عدم استبداد و خودکامگی، وحدت بخشی، مردم‌داری، تأمین امنیت و آزادی مردم و... مورد بررسی قرار گرفته و این نتیجه ارائه شده است که با توجه به یگانگی هدف کلی دین، سیاست و اخلاق، هر سه مقوله از هم جدا نیستند و رهبران جامعه باید در سیاست خود به آموزه‌های دین اسلام و اصول اخلاقی پایبند باشند. همچنین رهبران جامعه باید حکومت را همچون امانت بدانند و از ظلم و استبداد پرهیز نمایند و زمینه‌های مشارکت سیاسی مردم را فراهم آورند. گزینش کارگزاران حکومتی بر اساس معیارهای صحیح و کنترل و نظارت بر عملکرد آنها از دیگر نتایج حاصل از این فصل است. در فصل چهارم سیره حکومتی رهبران در اقتصاد مورد بررسی قرار گرفته و این نتیجه ارائه شده که رهبران جامعه باید از بیت‌المال به دقت پاسداری کرده، در جهت برقراری عدالت اقتصادی و توازن ثروت در جامعه بکوشند. مبارزه با فقر و مفاسد اقتصادی همچون ربا، احتکار و اختلاس از دیگر برنامه‌های اقتصادی رهبران در جامعه دانسته شده است. در فصل پنجم سیره رهبران جامعه در تعلیم و تربیت همگان مورد بررسی قرار گرفته و این نتیجه مطرح شده که با توجه به الگویپذیری شدید مردم از حاکمان و زمامداران، رهبران جامعه باید اسوه و الگویی نیکو برای مردم باشند و در جهت تزکیه و تعلیم کتاب و حکمت، اعتلای سطح فهم و بصیرت مردم و خیرخواهی برای آنها بکوشند. در آخرین فصل نیز به سیره حکومتی رهبران جامعه در سیاست خارجی پرداخته شده و این نتیجه حاصل شده که رهبران جامعه باید اصل دعوت به توحید و جهاد با طاغوت را مورد توجه قرار دهند و مبنای روابط خود با دیگر جوامع را بر اساس صلح و دوستی، توالی و تبری مبتنی سازند و از برقراری هرگونه رابطه‌ای که منجر به تسلط بیگانگان بر جامعه اسلامی شود، اجتناب نمایند.

۲۴. حکومت و رهبری از دیدگان قرآن و نهج البلاغه

شناسه: زهرا عاشرزاده، حکومت و رهبری از دیدگاه قرآن و نهج البلاغه، خوی: قراقوش، ص ۱۳۸۳ ش.
در این کتاب به اختصار به بررسی برخی از جنبه‌های حکومت و رهبر از دیدگاه قرآن کریم و اسلام و دولت از نگاه آیات الهی و سیاست و حکومت از منظر امام علی (علیه السلام) در نهج البلاغه پراخته شده است.

گروه هفتم. بررسی موضوعات خاص سیاسی از منظر قرآن کریم

۲۵- قصص المنافقین فی القرآن

شناسه: محمدی گیلانی، محمد، قصص المنافقین فی القرآن، انتشارات نهضت، ۱۳۸۵ ش.
این کتاب در یک مقدمه و سپس به صورت عنوان‌های متوالی مطالب آورده شده است؛ از این رو، هیچ فصلی پیش‌بینی نشده است و در ۱۵۱ صفحه به زیور طبع آراسته گشته است.

۲۶- حکومت در قرآن

شناسه: احمد بهشتی، حکومت در قرآن، قم: دفتر نشر پیام، بی‌تا.
سال‌های نخستین دهه ۱۳۶۰ شمسی، سال‌های آغازین تشکیل حکومت جمهوری اسلامی به رهبری بنیانگذار فقید این نظام، حضرت امام خمینی (علیه السلام) بود. با وجود تأسیس و تشکیل این نظام منحصر به فرد که از سویی ریشه در تعالیم حیات بخش اسلام و از سوی دیگر متکی به آرای مردم بود، در بعد نظری هنوز سؤالات بسیاری در محافل حوزوی و دانشگاهی وجود داشت.

آیت الله بهشتی به عنوان یکی از شاگردان دروس خارج فقه و اصول حضرت امام (علیه السلام) در دوران قبل از تبعید معظم له به عراق، و در دوره اول نمایندگی مجلس از شهرستان فسا، تصمیم به معرفی مبانی فکری قرآن در باب حکومت اسلامی می‌گیرد و کتاب حکومت در قرآن را به رشته تحریر در می‌آورد. در این کتاب، موضوعاتی همچون حکومت الهی و حکومت جاهلی، پایگاه مردمی حکومت، حکومت ایدال برای جامعه ایدال، حکومت عقل و عقلا، حاکمیت و اطاعت در نظام اجتماعی اسلام، حکومت در عصر غیبت کبری، انواع ولاء، نظر قرآن در باره عصر غیبت، و زعامت فقیه جامع الشرایط با شیوه‌ای اجتهادی و تخصصی به بحث و بررسی گذاشته شده است.

۲۷- حکومت اسلامی از نظر قرآن و احادیث (کتاب و سنت)

شناسه: محمد رضا حکیمی، حکومت اسلامی از نظر قرآن و احادیث (کتاب و سنت)، تهران: انتشارات علمی - فرهنگی الحیاة، ۱۳۹۱ ش.

در مقدمه کتاب آمده است: «اگر حکومت، دینی باشد، یک فایده مهم دارد و یک خطر بزرگ. فایده مهم چنین حکومت‌هایی این است که می‌توان دین را و معارف و تعالیم دین را و احکام دین را در این‌گونه حکومت‌ها تعلیم داد و ترویج کرد و ظاهر شعائر دینی را برپا نگه داشت و نسل‌ها را به دین توجه داد و با دین و با تعالیم رشد آموز دین تربیت کرد و مردمان دیگر کشورها و حکومت‌ها را از دین و سیاست دینی و مدیریت دینی آگاه ساخت.»

در بخش‌هایی از فصل نخست این کتاب با عنوان «ویژگی‌های انسانی» و ذیل عبارت «زندگی، بدون فقر» چنین آمده است:

«پیامبر ﷺ کسانی که بعد از من حکومت اسلامی تشکیل می‌دهند، مردمان را دچار فقر و فاقه نکنند (تا از حکومت دینی و مدیریت اقتصادی آن ناامید گردند ... و) به سوی کفر و بی‌اعتقادی سوق داده شوند.»

۲۸- سیاست در قرآن، تفسیر آیات سیاسی قرآن

شناسه: سید احمد علم‌الهدی، سیاست در قرآن، تفسیر آیات سیاسی قرآن، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۲ ش.

این کتاب در چهار بخش اصلی تألیف شده است. بخش نخست با عنوان حکومت و دولت از منظر قرآن در چهار فصل قدرت سلطه و حاکمیت مشروع در بیان قرآن؛ فرمانبری و اطاعت مشروع در بیان قرآن؛ قدرت و سلطه حاکمیت نامشروع در بیان قرآن و همچنین فرمانبری و اطاعت نامشروع در بیان قرآن را بررسی کرده است.

در بخش دوم با عنوان مظاهر اجرایی حکومت از منظر قرآن، امکان مظهریت بشر برای حاکمیت الله در بیان قرآن، وقوع مظهریت بشر برای حاکمیت الله در بیان قرآن و بررسی چند پرسش در بیان مظاهر اجرایی حاکمیت الله بررسی شده است.

بخش سوم با عنوان عناصر حکومت و دولت از منظر قرآن در سه فصل به بیان قدرت ابزارهای اجرایی حاکمیت در بیان قرآن، قلمرو استقرار حاکمیت در بیان قرآن و جمعیت و همچنین موضوع اعمال حاکمیت در بیان قرآن پرداخته است. بخش چهارم نیز فرآیند تحقق دولت در زندگی اجتماعی از منظر قرآن را تبیین می‌کند.

مخاطب اصلی کتاب حاکمان سیاسی و افرادی‌اند که با حکومت و دولت سر و کار دارند و باید با آیات سیاسی قرآن و تفسیرهای آن آشنایی داشته باشند.

۲۹- آموزه‌های سیاسی قرآن

شناسه: ابو الحسن حسنی، *آموزه‌های سیاسی قرآن*، قم: مرکز پژوهش‌های صدا و سیما، ۱۳۸۷ش.

با ژرف‌نگری در معارف قرآن، آموزه‌هایی اساسی را در حوزه‌های فلسفه سیاسی، علم سیاست و فقه سیاسی می‌توان یافت. پردازش و طراحی نظام معرفت سیاسی بر اساس قرآن کریم، به کار تخصصی و تفصیلی نیاز دارد. در این پژوهش تلاش شده است با بررسی اجمالی برخی آموزه‌های سیاسی قرآن کریم، تصویری اجمالی از چنین نظامی ترسیم گردد. در انتخاب این آموزه‌ها دو نکته بیشتر مدنظر بوده است: ۱. اهمیت آموزه در تعریف هویت سیاسی انسان مسلمان؛ ۲. اهمیت آموزه در مسائل سیاسی جهان و ایران در عصر حاضر. با این حال، به دلیل گستردگی موضوع، تقریباً هیچ یک از این آموزه‌ها به قدر لازم و کافی تشریح نشده و برخی آموزه‌های بسیار مهم، مانند جهاد نیز حتی معرفی نگشته‌اند که نویسنده تلاش کرده تا به تبیین آموزه‌های سیاسی بپردازد.

۳۰- سیمای سیاست در قرآن بر اساس تفسیر نور

شناسه: مهدی نادری، *سیمای سیاست در قرآن بر اساس تفسیر نور*، تهران: مؤسسه فرهنگی نور، ۱۳۹۲ش.

این کتاب بر اساس تفسیر نور در سه فصل به خطوط کلی حاکم بر سیاست اسلامی، سیاست داخلی و سیاست خارجی و روابط بین‌الملل با نگاهی تخصصی به آیات سیاسی قرآن پرداخته است.

از بخش‌های گوناگون این کتاب برمی‌آید که نویسنده قصد داشته است تا سیاست قرآنی را در جامعه کاربردی کند؛ چه یکی از راهکارهای رسیدن به زندگی قرآنی، کاربردی کردن مسائل قرآن در جامعه است و این کتاب با نگاهی کاربردی به تفکیک موضوعی قرآن کریم پرداخته و با نگاهی تخصصی سیاست را در جهت بومی‌سازی فرهنگ قرآنی بررسی کرده است.

۳۱- سکولاریسم از منظر قرآن

شناسه: محمد علی اسدی نسب، *سکولاریسم از منظر قرآن*، قم: نهاد نمایندگی، مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، دفتر نشر معارف، ۱۳۸۶ ش.

این کتاب بررسی و تحلیلی درباره سکولاریسم و دیدگاه قرآن است. ابتدا مفهوم، تاریخ، مبانی و زمینه‌های پیدایش سکولاریسم بررسی شده، سپس نظریه‌های گوناگون درباره پیدایش و تحولات آن در غرب و انواع سکولاریسم بحث شده و از ظهور این ایده در جهان اسلام سخن رفته است. سکولاریسم یک فرهنگ و حاوی مشخصه‌ها و مؤلفه‌هایی است که با فرهنگ و نگرش قرآن نسبت به دنیا و آخرت، انسان، هستی و قانونگذاری سازگاری ندارد. نویسنده تلاش می‌کند این مشخصه‌ها و تفاوت‌ها را در مثال‌های روشنی بیان نماید.

۳۲- نقد بنیادین سکولاریسم از منظر قرآن

شناسه: حمید رضا قاسمی، *نقد بنیادین سکولاریسم از منظر قرآن*، قزوین: سایه گستر، ۱۳۹۰ ش.

این کتاب با نگاهی نقادانه و تحلیلی، درباره اسلام و دین‌گرایی نوشته شده است؛ از این‌رو، پس از بیان معنا و مفهوم سکولاریسم (دین‌گرایی و مخالفت با دین) و معرفی انواع آن، به شرح دیدگاه‌های مختلف درباره پیدایش سکولاریسم و اصول و مبانی آن پرداخته و سپس نسبت قرآن با سکولاریسم را بررسی کرده است. قلمروها و عرصه‌های اجتماعی و سیاسی قرآن و همچنین نقد درک‌های ناصحیح جدایی قرآن از امور اجتماعی و حاکمیت سیاسی از دیگر مطالب کتاب است.

۳۳- القرآن و السلطان هموم اسلامیة معاصره

شناسه: فهیمی هویدی، *القرآن و السلطان: هموم اسلامیة معاصره*، فهیمی هویدی، قاهره: دارالشروق، ۱۴۲۳ ق.

این کتاب در شش فصل با عناوین ذیل تدوین شده است: نقطه نظام؛ المسلمون و الآخرون؛ الشریعة المقتری علیها؛ الدین و السیاسیة؛ کلام فی العدل و قراءة فی فکر رافضی.

۳۴- قرآن و انقلاب اسلامی

شناسه: اعظم مجیدی نژاد، *قرآن و انقلاب اسلامی*، با تأکید بر اندیشه سیاسی امام خمینی و شهید مطهری، تهران: امیر کبیر، ۱۳۹۰ ش.

کلیات و چارچوب نظری؛ قرآن و خشم و نارضایتی از وضع موجود؛ قرآن و نظام سیاسی مطلوب و همچنین قرآن و روحیه طرد و انکار و نفی و حس پرخاشگری عناوین فصول چهارگانه کتاب حاضر را تشکیل می‌دهند.

مفهوم انقلاب؛ پیشینه پدیده انقلاب؛ انواع تعاریف انقلاب؛ گونه‌شناسی (تیپولوژی) انقلاب؛ مفهوم خشونت؛ گونه‌شناسی پدیده خشونت؛ بعد جامعه‌شناختی؛ بعد روانشناسی؛ ویژگی آرمان شهر؛ بینش سیاسی آیت‌الله مطهری درباره جامعه؛ تبلیغ جدایی دین از سیاست؛ رواج فساد و فحشا؛ مفهوم ظلم؛ عدم مشروعیت نظام سیاسی موجود؛ شرط وجود آزادی سیاسی - اجتماعی؛ ضرورت حکومت اسلامی؛ سنت و رویه رهبران دینی؛ مشروعیت حکومت اسلامی؛ مفهوم مشروعیت الهی؛ اصول و اهداف حکومت اسلامی؛ شکل حکومت اسلامی؛ جهاد؛ ضرورت و لزوم مبارزه و جهاد؛ قیام برای خدا و حفظ اسلام؛ رفع ظلم و ستم و رهایی مستضعفین؛ صبر و استقامت؛ آموزه‌های قرآن سیره و رویه پیامبران و اولیای الهی؛ شرایط امر به معروف و نهی از منکر؛ آگاهی و بصیرت؛ تقوا و ایمان و عمل صالح؛ مراحل امر به معروف و نهی از منکر؛ مرحله هجر و اعراض؛ مرحله زبانی؛ مرحله عملی و همچنین خاتمه از جمله موضوعاتی هستند که نویسنده در کتاب خود آنها را واکاوی و بررسی می‌کند.

۳۵- نظریه قدرت برگرفته از قرآن و سنت

شناسه: محمد هادی مفتاح، نظریه قدرت برگرفته از قرآن و سنت، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۸ ش.

در این کتاب تلاش شده است تا دولت مقبول از نگاه منابع نقلی دین استحصال گردد و با تدوین مؤلفه‌های ضرورت و تولید نظریه مدون قدرت سیاسی برگرفته از قرآن و سنت، به پرسش تبیین خاستگاه حکومت اسلامی، ساختار و چینش ارکان دولت دینی، اخلاق زمامداری و شیوه حکمرانی مطلوب شارع پاسخی درخور داده شود. معیارهای سنجش توفیق زمامدار در تحقق جامعه‌ای آرمانی، مرزهای دولت دین، ضرورت مهارت حاکمان و راه‌های اعمال آن، از دیگر اموری است که به عنوان اجزای پسینی، پیشینی و درونی سیستم حکومتی مطلوب مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

۳۶- مشروعیت قدرت و مقبولیت دولت در قرآن

شناسه: محمد جواد جاوید، مبادی حقوق عمومی در اسلام: مشروعیت قدرت و مقبولیت دولت در قرآن، تهران: میزان، ۱۳۸۸ ش.

در این کتاب با هدف تبیین قدرت مشروع و دولت مورد تأیید قرآن به بررسی ویژگی‌های مشروعیت و مقبولیت در اسلام و سایر ادیان و نیز از منظر سایر متفکران پرداخته شده است. در فصل اول با بررسی روش‌های بررسی متون دینی، روش تدبری در آیات انتخاب شده است. همچنین معانی مشروعیت و تقسیم‌بندی‌های مختلف آن و نیز اصطلاحات مرتبط و نزدیک به این مفهوم مانند مقبولیت، قانونیت، کارآمدی، مصلحت، حاکمیت و ... در قرآن و آسیب‌شناسی آنها در دیدگاه اندیشمندان و فلاسفه بزرگ قدیم و جدید غرب درباره این مفاهیم بررسی شده است.

۳۶- تهدیدات نرم سیاسی در قرآن کریم

شناسه: محمد جواد جاوید، تهدیدات نرم سیاسی در قرآن کریم، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۹۲ ش.

در این پژوهش تلاش شده، ماهیت، چگونگی، روش‌ها و شیوه‌های تهدیدات نرم تنها در عرصه سیاسی از دیدگاه قرآن کریم بررسی شود و در دو بخش تنظیم شده است. در بخش نخست، تلاش شده شناخت جامعی از تهدیدات نرم ارائه شود؛ از این‌رو، به بررسی مباحثی از جمله مفهوم، اهداف، کاربرد، شاخص‌ها و ویژگی‌ها، عرصه‌ها، منابع و روش‌های تهدید نرم پرداخته شده است و در بخش دوم که مهم‌ترین بخش تحقیق یادشده است، نویسنده با استفاده از آموزه‌های قرآنی به شناخت، بررسی و تحلیل تهدیدات نرم سیاسی در ۱۳ فصل پرداخته است.

۳۸- در آمدی بر مستندات قرآنی فلسفه سیاسی امام خمینی علیه السلام

شناسه: نجف لک‌زایی، درآمدی بر مستندات قرآنی فلسفه سیاسی امام خمینی، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۶ ش.

این کتاب با رویکرد و هدف اصلی سیاست در قرآن به نگارش درآمده است. این اثر کوشیده است تا بنیادی‌ترین مفاهیم و مباحث سیاسی یعنی فلسفه سیاسی را در نگاهی تطبیقی به قرآن کریم و سخنان امام خمینی علیه السلام در پنج فصل بکاود.

نویسنده در مقدمه کتاب با تأسف از عدم رویکرد سیاسی به قرآن می‌نویسد: باید اذعان کرد که مفسران قرآن تاکنون توجه شایسته و بایسته‌ای به موضوع سیاست در قرآن نداشته‌اند. در میان مفسران موجود، آنان که به مباحث سیاسی توجه کرده اند، بسیار نادرند. کتاب مذکور در پنج فصل با عناوین مفاهیم و چارچوب نظری؛ هستی‌شناسی سیاسی از منظر قرآن کریم و امام خمینی علیه السلام؛ انسان‌شناسی سیاسی از منظر قرآن کریم و امام خمینی علیه السلام؛ نظام سیاسی اسلام از منظر امام علیه السلام و قرآن و بالاخره اهداف و کار ویژه‌های نظام سیاسی اسلام از دیدگاه قرآن و امام علیه السلام تشکیل شده است.

۳۹- صف‌بندی سیاسی در قرآن

شناسه: علی خان محمدی، صف‌بندی سیاسی، در قرآن، تهران: انتشارات علمی فرهنگی، ۱۳۸۷ ش.

قرآن در یک تقسیم‌بندی کلی خطوط سیاسی جامعه را به دو صف حق و باطل تقسیم و با عناوینی نظیر مسلمان، مؤمن، مجاهد و... که نماینده جبهه حق هستند، و عناوینی نظیر منافق، کافر، مشرک و... که نماینده جبهه باطل هستند، آن دو را از یکدیگر متمایز می‌کند. نگارنده در این کتاب با استناد به آیات قرآن نخست به تبیین واژه حق و باطل و انواع آن پرداخته و سپس ضرورت مرزبندی و نشانه‌های صف حق و باطل را بررسی کرده است. آن‌گاه اهداف، کارکردها و رویکردهای صف باطل را مطرح و در ادامه به آسیب‌شناسی صف حق با عناوینی نظیر غفلت از دشمن، ناآگاهی فکری و... اشاره کرده است. شیوه‌های مواجهه با صف باطل موضوع بخش پایانی کتاب را تشکیل می‌دهد.

۴۰- مستضعف در قرآن

شناسه: احمد بهشتی، مستضعف در قرآن، قم: طریق القدس، ۱۳۶۲ ش.
این کتاب، حاصل بحث‌هایی است که حضرت آیت الله بهشتی در اوایل دهه ۱۳۶۰ ش در مسجد حضرت سید الشهداء علیه السلام واقع در خیابان هاشمی تهران، بنا به دعوت امام جماعت این مسجد، مرحوم حجت الاسلام سید یونس عرفانی برای گروهی از جوانان تدریس می‌کرد. در این کتاب بر مبنای آیات قرآن، موضوعاتی مانند مستضعف کیست؟؛ ویژگی‌های انسان؛ جامعه توحیدی؛ آینده مستضعفان در جهان‌بینی توحیدی؛ ایدئولوژی

مترقی اسلام در رابطه با استضعاف و استکبار؛ ایدئولوژی ما و جهاد رهایی بخش؛ جهاد اکبر و جهاد اصغر؛ تضاد استکبار و استضعاف؛ از کثرت به وحدت؛ سرانجام و سرنوشت مستضعفان؛ چرا جهان و پدیده های آن نیازمند خداست؟؛ فراهم کردن زمینه آگاهی مستضعفان؛ تشریح قوانین در جهت تأمین حقوق مستضعفان؛ محور قوانین استضعاف زدای اسلام چیست؟؛ فراهم کردن زمینه پیروزی مستضعفان؛ تداوم بخشیدن به کلیه زمینه های ضد استکبار؛ و بسیج و هماهنگ سازی نیروهای پراکنده به تفصیل مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

۴۱- درآمدی تحلیلی بر جایگاه صلح و جنگ در قرآن و سیره نبوی

شناسه: امیر ذوقی، درآمدی تحلیلی بر جایگاه صلح و جنگ در قرآن و سیره نبوی، تهران، دانشگاه امام صادق (علیه السلام) ۱۳۸۸ ش.

این اثر به عنوان نمونه ای عملی از فقه قرآنی به تبیین جایگاه صلح و جنگ و بایستگی آن در فقه اسلامی پرداخته است. نگارنده برای بررسی این مسئله، این سؤال ها را مطرح کرده است: فرهنگ اسلامی با مؤلفه هایی همچون شرک ستیزی، جهاد محوری، و سلطه پذیری چگونه می تواند داعیه دار صلح و همزیستی در روابط خارجی خود با دیگر فرهنگ ها باشد؟ به طور کلی از دیدگاه فقهی و با رجوع به منابع فقه، اصل در روابط مسلمانان بر صلح و همزیستی است یا بر جنگ و مبارزه؟ اگر اصل در روابط مسلمانان بر صلح و همزیستی است، جهاد و مبارزه با این همه تأکید بلیغ بر آن، در کجا نقش ایفا می کند و چه زمان مشروع می شود؟ در این بحث، آیا صلح و عدم تنش، اصل و قاعده است و جنگ و مبارزه استثنایی بر آن یا برعکس، اصل بر جنگ و مبارزه است و صلح، استثنای آن است؟ یا اینکه اساساً اصل و قاعده ای نمی توان در این رابطه تثبیت نمود بلکه هر یک از آن دو، تابع شرایط خود است؟

۱۵۳

این کتاب در سه بخش تشکیل شده است. در بخش اول با عنوان «تعاریف و کلیات» به بررسی واژه ها و اصطلاحات پرکاربرد و محوری کتاب همچون جهاد، جهاد ابتدایی، جهاد دفاعی، صلح، هدنه (مهادنه)، کافر، اهل کتاب، مشرک و کافر حربی پرداخته شده است. در بخش دوم ذیل عنوان «قتال» این مباحث مطرح شده است: قتال در نگاه اسلام، سیر تشریح جهاد در اسلام، جهاد دفاعی از دیدگاه فقهای امامیه و اهل سنت، جهاد ابتدایی از دیدگاه فقهای امامیه و اهل سنت، ضابطه مشروعیت جنگ با کافران، عدم منافات و جوب آمادگی

نظامی و دفاعی در جامعه اسلامی با اصالت صلح. در بخش سوم با عنوان «صلح و همزیستی» مباحث اهمیت صلح و همزیستی، صلح و همزیستی در قرآن، روایات و فقه اسلامی، احکام همزیستی با کافران و ادله آن، ترجیح و تقدّم صلح بر جنگ از دیدگاه فقهای امامیه و اهل سنت، همزیستی با کافران و مبارزه فرهنگی با آنان آمده است.

۴۲- دشمن شناسی از دیدگاه قرآن

شناسه: سید کمال حسینی، *دشمن شناسی از دیدگاه قرآن*، قم: لوح محفوظ، ۱۳۸۶ ش. این کتاب در پنج فصل به مباحث دشمن شناسی از دیدگاه قرآن کریم پرداخته است. در فصل اول نیازمندی‌های دشمن شناسی در مراحل سه گانه بررسی شده است. در فصل دوم گستره بحث دشمن شناسی و در فصل سوم دشمنان و ویژگی‌های آنها از نظر قرآن مطرح است. در دو فصل چهارم و پنجم شیوه‌های مبارزه از دیدگاه قرآن و شیوه‌های مبارزه با دشمنان از دیدگاه قرآن پژوهش شده است.

۴۳- زندگی در صلح از دیدگاه قرآن

شناسه: نفیسه فقیهی مقدس، *زندگی در صلح از دیدگاه قرآن*، قم: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، نمایندگی ولی فقیه، پژوهشکده تحقیقات اسلامی، زمزم هدایت، ۱۳۹۰ ش. نویسنده در نوشتارش کوشش کرده تا گوشه‌هایی از محورهای اهتمام دین اسلام نسبت به اصلاح مجتمع بشری بر اساس صلح و دوری از ناهمگونی‌ها و تشتت و نزاع را تشریح و تبیین نماید و راهبردهای قرآنی آن را در گسترش فرهنگ عدالت و صلح در جوامع ارائه دهد. بر اساس این نوشتار، آموزه‌های دین علاوه بر طرح استراتژی صلح‌مدارانه، مبتنی بر ارائه راهبردهای مؤثر در گسترش صلح و سلم است؛ به گونه‌ای که همگان بتوانند از قانون جامع عدالت دینی برخوردار شوند و با زندگی در صلح از دستاوردهای متعالی حیات انسانی و حیات طیبه بهره‌مند گردند.

۴۴- قرآن و روابط بین الملل

شناسه: محسن قبادی، *قرآن و روابط بین الملل*، قم: کومه، ۱۳۸۷ ش. در این اثر با توجه به عصر نظریه‌پردازی‌های روابط بین الملل سعی شده است با تکیه بر آیات محکم خداوند و سیره پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و روش دیگر پیامبران الهی علیهم السلام به عنوان رسولان و مجریان رسالت، بیان شود که اسلام کامل‌ترین برنامه‌ها را برای کل بشر و در کل اعصار دارد.

به بیان قرآن کریم، غایت و نهایت تاریخ در دست صالحان است و آنان وارثان زمین‌اند. این عقیده نه تنها در اسلام، بلکه در دیگر مذاهب و اعتقادات وجود دارد و هر کدام با ذکر نام منجی خود معتقدند روزگاری وارثان زمین خواهند شد و منجی آنها زمین را پر از عدل و داد خواهد کرد.

مسلمانان نیز بر این عقیده‌اند که منجی آخر الزمان یکی از نوادگان رسول خدا ﷺ به نام «مهدی (عج)» است که پس از پر شدن دنیا از ظلم و ستم، ظهور کرده، حکومت جهانی خود را بر اساس عدل و قسط بنا می‌کند.

این کتاب در سه فصل ارائه شده است. فصل اول دارای دو بخش با عناوین رهیافت‌های روابط بین الملل از دیدگاه فلاسفه و چیستی روابط بین الملل است. در بخش اول فصل دوم به سیاست داخلی همچون حاکمیت سیاسی، حکومت و رهبری، قانون‌گذاری در اسلام، و اخلاق و قدرت از دیدگاه قرآن و در بخش دوم به سیاست خارجی با مباحثی همچون قرآن و انحطاط تمدن‌ها و جنگ و صلح در اسلام و ... پرداخته شده است. فصل سوم با عنوان حکومت جهانی مباحث قدرت نامحدود و حکومت جهانی و حکومت در عصر غیبت و مسأله آخر الزمان از دیدگاه غرب در دو بخش سامان یافته است.

۴۵- اصول روابط بین الملل در قرآن

شناسه: نرگس حیدری، *اصول روابط بین الملل در قرآن*، نجف آباد: مهر زهرا، ۱۳۹۲ش. در این کتاب نویسنده می‌کوشد تا بر اساس آیات قرآن کریم به تبیین اصول روابط خارجی و بین الملل اسلام و سیره پیامبر اکرم ﷺ بپردازد؛ از این رو، در فصل نخست اصول روابط بین الملل در زمان صلح مطرح شده و اصولی مانند اصل آزادی عقیده، اصل تبلیغ، اصل سیادت، اصل استقلال، اصل عدالت، اصل وفا، اصل ممنوعیت گزینش همراز، اصل کرامت، اصل احسان و نیکوکاری بیان شده است. در فصل دوم این کتاب اصول مد نظر قرآن کریم در روابط با کفار در زمان جنگ آمده است که شامل اصولی مانند اصل دعوت، امان دهی در جنگ، حمایت از زنان و کودکان و کهنسالان، صلح، تبری و حمایت از اسراء می‌شود. در فصل سوم به اصول مد نظر قرآن در روابط با مسلمین مانند اصل اخوت و ولاء پرداخته شده و در دو فصل پایانی جمع‌بندی و ارائه پیشنهادات آمده است.

نتیجه

کتاب‌های مرتبط با مباحث سیاسی در قرآن به هفت گروه کلی تقسیم شد. در گروه نخست، تفاسیری که با گرایش سیاسی تدوین شده‌اند، قرار می‌گیرند. در گروه دوم کتاب‌هایی که به صورت مستقیم مربوط به موضوع قرآن و سیاست است، جای می‌گیرد. در گروه سوم بحث از مبانی و اصول سیاسی قرآن مطرح شده است. در گروه چهارم کتاب‌هایی قرار می‌گیرند که به بررسی نقش سیاست در تفسیر یا تفاسیر مختلف در زمان‌ها یا مکان‌های خاص می‌پردازند و یا در صدد بیان رابطه سیاست با قرآن هستند. در گروه پنجم کتاب‌هایی جای می‌گیرند که به بحث از سیاست در قرآن در کنار برخی از موضوعات دیگر مانند مدیریت یا حقوق پرداخته‌اند. در گروه ششم کتاب‌هایی را می‌توان یافت که یک موضوع از موضوعات یا مسائل سیاسی را همزمان در قرآن و نهج البلاغه مورد کاوش و گاه مقایسه قرار داده‌اند؛ و گروه هفتم پژوهش‌هایی هستند که به صورت تفسیر موضوعی، یک یا چند موضوع سیاسی را در قرآن کریم مورد بررسی قرار داده یا آیات سیاسی قرآن را مورد تفسیر قرار داده‌اند.

نویسنده با توجه به ضرورت کارهای پژوهشی در موضوع سیاست در قرآن، پیشنهاد می‌کند که دانشوران این عرصه، به لزوم کار بیشتر در این زمینه پی برده و تلاش مضاعف خود را در راستای ارائه تفسیر ترتیبی و موضوعی سیاسی به کار گیرند و موضوعات جدید دانش سیاسی را به قرآن عرضه و پاسخ قرآن را در این گونه موضوعات به دست آورند تا شاهد جبران کمبودهای پژوهشی در این زمینه باشیم.

منابع

۱. ابن عاشور، محمدبن الطاهر، تفسیر التحرير و التنبیر، تونس: دار سخنون، ۱۹۹۷م.
۲. اسدی نسب، محمد علی، سکولاریسم از منظر قرآن، قم: نهاد نمایندگی، مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، دفتر نشر معارف، ۱۳۸۶ش.
۳. اسماعیلی صدرآبادی، مهدی، زمینه‌های سیاسی اختلاف در تفسیر قرآن، تهران: هفته، ۱۳۹۰ش.
۴. باقرپور، محمد رضا، مشهور سیاست از دیدگاه قرآن و عترت، قم: انتشارات براق، ۱۳۸۹ش.
۵. بهشتی، احمد، حکومت در قرآن، قم: دفتر نشر پیام.
۶. بهشتی، احمد، مستضعف در قرآن، قم: طریق القدس، ۱۳۶۲ش.
۷. تیجانی، عبدالقادر حامد، اصول الفکر السیاسی فی قرآن‌المکی، ترجمه و تعلیق مهران اسماعیلی.
۸. جاوید، محمد جواد، تهدیدات نرم سیاسی در قرآن کریم، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۹۲ش.
۹. جاوید، محمد جواد، مبادی حقوق عمومی در اسلام: مشروعیت قدرت و مقبولیت دولت در قرآن، تهران: میزان، ۱۳۸۸ش.
۱۰. جمالی، نصرت الله، عوامل سقوط حکومت‌ها در قرآن و نهج البلاغه، قم: نهایندی، ۱۳۷۸ش.
۱۱. الحاج، عبدالرحمن، خطاب السیاسی فی القرآن، بیروت: نشر الشبکه العربیه للأبحاث و النشر، ۲۰۱۲م.
۱۲. حسنی، ابو الحسن، میانی معرفتی تفسیر سیاسی قرآن کریم، قم: انتشارات پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۳ش.
۱۳. حسنی، ابو الحسن، آموزه‌های سیاسی قرآن، قم: مرکز پژوهش‌های صدا و سیما، ۱۳۸۷ش.
۱۴. حسینی، سید کمال، دشمن شناسی از دیدگاه قرآن، قم: لوح محفوظ، ۱۳۸۶ش.
۱۵. حکیمی، محمد رضا، حکومت اسلامی از نظر قرآن و احادیث (کتاب و سنت) تهران: انتشارات علمی - فرهنگی الحیاة، ۱۳۹۱ش.
۱۶. حیدری، نرگس، اصول روابط بین الملل در قرآن، نجف آباد: مهر زهرایی، ۱۳۹۲ش.
۱۷. خان محمدی، یوسف، تفسیر سیاسی قرآن در ایران معاصر، قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه، ۱۳۸۹ش.
۱۸. ذوقی، امیر، درآمدی تحلیلی بر جایگاه صلح و جنگ در قرآن و سیره نبوی، تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۸۸ش.
۱۹. رجیبیان، منصور و دیگران، تربیت اجتماعی سیاسی از منظر قرآن و نهج البلاغه، قم: جامعه المصطفی العالمیه، ۱۳۸۹ش.
۲۰. رستمی، علیرضا، تأثیر جریان‌های سیاسی بر تفسیر و مفسران، قم: مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۸ش.
۲۱. زارع قراملکی، محمد، اصول تفکر سیاسی در قرآن، تهران: کانون اندیشه جوان، ۱۳۸۹ش.

۲۲. سلطانی، اعظم، بررسی تطبیقی قرآن و نهج البلاغه در تبیین سیره حکومتی رهبران جامعه، کرمانشاه: دانشگاه رازی، ۱۳۸۹ش.
۲۳. سیدین، سید محسن، سیاست در قرآن، تهران: انتشارات اوامتن، ۱۳۹۱ش.
۲۴. شاذلی، سید بن قطب ابراهیم، فی ظلال القرآن، بیروت: دارالشروق، ۱۴۲۵ق.
۲۵. عاشرزاده، زهرا، حکومت و رهبری از دیدگاه قرآن و نهج البلاغه، خوی: «خوی» قراوش، ۱۳۸۳ش.
۲۶. عبده، محمد، تفسیر القرآن العظیم، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۳ق.
۲۷. علم الهدی، احمد، سیاست در قرآن، تفسیر آیات سیاسی قرآن، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۲ش.
۲۸. فضل الله، محمد حسین، من الوحي القرآن، بیروت: دار الملائک، ۱۳۹۹ق.
۲۹. فقیهی مقدس، نفیسه، زندگی در صلح از دیدگاه قرآن، قم: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، نمایندگی ولی فقیه، پژوهشکده تحقیقات اسلامی، انتشارات زمزم هدایت، ۱۳۹۰ش.
۳۰. فهمی هویدی، القرآن و السلطان: هموم اسلامی معاصره، قاهره: دارالشروق، ۱۴۲۳ق.
۳۱. قاسمی، حمید رضا، نقد بنیادین سکولاریسم از منظر قرآن، قزوین: سایه گستر، ۱۳۹۰ش.
۳۲. قاضی زاده، کاظم، سیاست و حکوم در قرآن، قم: نشر پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۴ش.
۳۳. قبادی، محسن، قرآن و روابط بین الملل، قم: کومه، ۱۳۸۷ش.
۳۴. کوشکی، محمد صادق، جستاری در مبانی سیاسی مطلوب قرآنی، تهران: انتشارات عابد، ۱۳۸۹ش.
۳۵. لک زایی نجف، درآمدی بر مستندات قرآنی فلسفه سیاسی امام خمینی، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۶ش.
۳۶. مجیدی نژاد، اعظم، قرآن و انقلاب اسلامی با تأکید بر اندیشه سیاسی امام خمینی و شهید مطهری، تهران: امیر کبیر، ۱۳۹۰ش.
۳۷. محمدی، علی خان، صف بندی سیاسی در قرآن، تهران: انتشارات علمی فرهنگی، ۱۳۸۷ش.
۳۸. محمدی گیلانی، محمد، قصص المناققین فی القرآن، انتشارات نهضت، ۱۳۸۵ش.
۳۹. مراغی، احمد مصطفی، تفسیر المراغی، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۹۸۵م.
۴۰. مسعود پور، علی اکبر، سیاست در قرآن، تهران: سازمان عقیدتی سیاسی ارتش جمهوری اسلامی ایران، دفتر سیاسی، ۱۳۸۶ش.
۴۱. مصباح یزدی، محمد تقی، مدیریت و سیاست در قرآن، قم: مؤسسه آموزشی امام خمینی، ۱۳۷۷ش.
۴۲. مغنیه، محمد جواد، التفسیر الکاشف، قم: مؤسسه دارالکتب الاسلامی، ۱۴۲۵ق.
۴۳. مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ سی و دوم، ۱۳۷۴ش.
۴۴. نادری، مهدی، سیمای سیاست در قرآن بر اساس تفسیر نور، تهران: مؤسسه فرهنگی نور، ۱۳۹۲ش.
۴۵. هادی مفتاح، محمد هادی، نظریه قدرت برگرفته از قرآن و سنت، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۸ش.